

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Сучасна Європа являє собою досить складне культурне утворення, яке виникло внаслідок накладання один на одного декількох шарів культурної ідентичності, до яких належать економічна, політична ідентичність тощо, а також ідентичність на рівні літератури, кіно, інших проявів духовної культури. У великій кількості правових документів, які закріплюють цю ідентичність – Шенгенська угода, Рада Європи, ЄС, НАТО, ряд інших рамкових домовленостей і угод, а також такі знакові закони, як, наприклад, скасування смертної кари тощо. Для нової парадигми освіти знаковими стали Лісабонські домовленості (1997 р.) та Болонський процес, що визначає спільні пріоритети і цінності у сфері освіти, які поділяє більшість європейських країн [2]. Всі ці рівні і види культурної ідентичності відображаються, впливають один на іншого, до певної міри взаємоузгоджуються і закріплюються не лише у правових нормах. Значно більш стійкими формами закріплення і контролю над процесами культурної ідентифікації виступають геополітичні структури і цінності, на яких вони базуються.

Навчання іноземних мов на сучасному етапі розглядається не тільки як педагогічна чи методична проблема, а як створення умов для усвідомлення відмінностей у рідній та іноземній культурі, виховання толерантного ставлення до представників інших народів, зниження рівня етноцентризму, формування навичок іншомовної міжкультурної комунікації та готовності до діалогу культур.

Вивчення філософсько-педагогічних тенденцій в освіті здійснювалось на основі розуміння: освіти як способу буття людини в універсумі культури; особистості - як самоцінності і цілі з врахуванням суспільного характеру її буття; освітньо-виховного процесу – як поступової самореалізації і самоактуалізації особистості; гуманістичної педагогіки – як науки про виховання людини, побудованої на засадах врахування цілей саморозвитку людини, пристосування змісту, форм і методів освіти до особистості при поєднанні цього з орієнтацією їх на певні імперативи, на визнанні можливості засобами педагогіки "олюднити" освіту і світ.

Мета статті – визначити соціокультурний компонент змісту навчання іноземної мови як систему знань, умінь та навичок, що сприяють розвитку соціокультурної компетенції студентів, формуванню мовної особистості та її світогляду, моралі та поведінки, готують до життя в багатокультурному суспільстві. У більшості європейських країн цей компонент визнано істотною частиною змісту навчання будь-якої іноземної мови. Але в Україні до сьогодні він і досі належно не висвітлений у педагогічному та загальнометодичному аспектах.

Мовна особистість – це особистість, яка охарактеризована з боку впливу належної їй мовної культури на її особистісні якості та соціально-культурну ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин. В умовах соціально-культурної трансформації суспільства слід надавати особливу увагу специфіці тезаурусу і мовної практики нових соціальних груп, їх перетворенням у традиційні класи та групи з врахуванням флуктуації мовного середовища, його інтегруючих та дезінтегруючих тенденцій.

Становлення освітнього дискурсу в контексті інтеграційних процесів в Європі розглянуто сучасний соціокультурний контекст функціонування і становлення нового образу освіти, який визначається інтеграційними процесами в Європі в рамках Болонського процесу. Увагу сфокусовано на феноменах, які є результатом цих процесів і відображені такими поняттями: "європейський вимір освіти", під яким розуміється спільний освітній стандарт; "європеїзм", що визначається як ментальна проблема, характерна для явища "єдності культури" в глобальному суспільстві і є сукупністю рис, які свідчать про належність до європейської культурної традиції, та ін.

Іноземна мова має індивідуальне закорінення, перебуваючи в залежності від соціального статусу і ролі особистості в суспільстві та виступаючи атрибутивною її властивістю, оскільки вона формує і значною мірою визначає саме її, особистості, соціальне існування [3]. Це пов'язано з фундаментальним значенням спілкування в соціумі і його важливу роллю у самовизначенні і самореалізації особистості. Як точно зазначив Ф. де Соссюр, "мова – це систематизована сукупність правил, необхідних для комунікації" [16, с. 84].

Характерним для всіх ідей щодо об'єднання Європи є розуміння її інтеграції як категорії філософсько-культурної. З'ясовано, що основним показником європейської спільноти є полікультурність. Дане явище вивчається в його історичному, європейському вимірі і описується крізь призму інтеграційних змін, що відбувалися в Європі. Вирізняються соціокультурні контексти цих двох умовних періодів сучасної європейської інтеграції та їх можливості для підтримки і становлення феномена полікультурності в освіті. Науковці окреслюють проблемне поле "міжкультурної" освіти. Доведено, що Європа і світ в цілому характеризуються створенням нових цінностей і технологій, появою нових геополітичних чинників, нових стилів життя і способів взаємозв'язків, потребують нових ідей, концепцій, нового освітнього проекту. Аналізу інтеграційних процесів в освіті присвячені праці Б.Барша, В.Буршти, М.Буховського, С. Гантінгтона, Ж.Делора, Г.Духарта, Дж.Ірвіна, С. Лодзінського, Й.Муха, В.Ольшевського, А.Сміта, Р. Стафенгагена, Г.Томаса, А.Явловської.

Європейські тенденції в освітній галузі проаналізовано в роботах Д.Бартелемі, Р.Ріба, Ц.Бирзеа, Ж.-М.Леклерка, П.Луїзоні, Дж.Річі та Ф.Санз, Д.Каллена. Проблеми зарубіжної школи й педагогіки розробляло багато вітчизняних фахівців цієї галузі. Біля джерел компаративістики як науки стояли такі відомі вчені, як Б.Л.Вульфсон, О.Н.Джуринський, М.В.Кларин, О.М.Кузьміна, В.П.Лапчинська, З.О.Малькова, М.О.Соколова, М.Л. Родіонов.

Сучасні тенденції розвитку зарубіжної педагогіки і школи розглядають українські компаративісти Н.В. Абашкіна, Л.П.Пуховська, Г.С.Сгоров, Н.М. Лавриченко, О.І.Локшина, Б.Ф.Мельниченко, О.В. Овчарук, І.Г.Тараненко, А.А.Сбруєва.

Сучасні аспекти навчання іноземних мов у середній загальноосвітній школі висвітлено в роботах вітчизняних фахівців: С.Ю.Ніколаєвої, Н.К.Скляренко, П.О.Беха, Л.В.Биркун, В.М.Плахотника, В.Г.Редька, Н.Ф. Бориско, О.І.Литвинюк.

Питанням ознайомлення з культурними особливостями народу-носія мови присвячені дослідження вчених Росії: Г.Д.Томахіна, Н.Б.Ішханян, М.В. Пономарьова, В.В.Сафонової, П.В.Сисова.

Психологічні основи опанування іноземного мовлення були об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених-психологів: В.А.Артемова, О.О.Леонтьєва, Н.І.Жинкіна, І.О.Зимньої, Н.І.Гез, Г.С.Костока, В.В.Андрієвської, У.Риверс, П.Пимслер.

Погляд на світ, відображений у мові особистості відображає її ціннісні орієнтації. Мова особистості впливає на її духовний розвиток. Узагалі мова народу впливає на розвиток його соціокультурних рис. Так, В. фон Гумбольдт ще в XIX столітті справедливо відзначав значний вплив мови на духовний розвиток народу, його культуру. У праці "Про різницю будови людських мов і їх впливу на духовний розвиток людства" В. фон Гумбольдт підкреслює: "У кожній мові закладено самобутній світогляд. Як окремих звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні" [6, с. 80].

Становлення філософії освіти відбувається за умов зміни її антропологічних, культурологічних та аксіологічних засад, її провідне завдання полягає у концептуальному моніторингу проблем сучасної освіти: з'ясування загальних "наскрізних", універсальних зв'язків, тенденцій, протиріч і закономірностей розвитку, які пронизують всі складники освітнього процесу. Зазначено основні проблеми філософії освіти, серед яких визначення нового образу людини. Виокремлено напрямки цієї дослідницької царини в зарубіжній літературі. Підкреслено, що у зв'язку з інтеграційними освітніми тенденціями та модернізацією системи освіти проблема адекватного осмислення значущих процесів набуває особливої актуальності в Україні. З одного боку, українські дослідники (В.Андрущенко, В.Кремень, М.Степко) вивчають основні напрямки, принципи розвитку Болонського процесу, зарубіжні освітні концепції (М.Кулаєва, К.Корсак, І.Родіонова та ін.). З іншого – сучасний стан української освіти та можливості її подальшої модернізації. Філософські засади стратегії розвитку української освіти розглядаються в працях В. Андрущенко, Л.Горбунової, І.Зязюна, В.Кремня, В. Кушерця, С.Клепка, М.Михальченка, Г.Темка, С. Черепанової, В.Шевченка та ін. Особлива увага приділяється теоретико-методологічним засадам освіти (В.Бех, І.Предборська, М.Романенко, Ю.Ротенфельд, В. Ярошовець), сучасним парадигмам освіти, її суперечностям (І.Доброзрадова, В.Луїтай, В.Пазенок та ін.), психолого-педагогічним аспектам модернізації вищої школи (В.Г.Алунзінський, М.Євтух).

Соціокультурні особливості особистості як проблема денационалізації цікавили А. Потебню. Він бачив органічну участь національної (етнічної) мови не тільки у формуванні народного світосприйняття, але й у самим розгорнутим думки. Вчений підкреслював загальнолюдську цінність кожної мови – у якості ще однієї, відбитої саме в цій мові, картини світу: "Якби об'єднання людства за мовою і взагалі за народністю було б можливим, воно було б згубним для загальнолюдської думки, як заміна багатьох почуттів одним, хоча б це одне було не дотиком, а зором. Для існування людини потрібні інші люди; для народності – інші народності" [13, с. 229]. Необхідно зазначити, що А. Потебня, підкреслюючи різноманітність кожної окремої особистості, укрив негативно ставився до асиміляції, вважаючи її процесом, що призводить до знищення особливого в особистості.

Розробку методологічного підходу для їх теоретичної реконструкції розпочато з пошуку методологічних орієнтирів та визначення концептуального інструментарію. З цією метою в дидактиці адаптовано запропоновану Б.Сільверським методикою вивчення мови з точки зору перспективи антиунаралстської парадигми, яка передає погляд на досліджувану теорію мови з позицій: позитивної реконструкції, герменевтичної критики і порівняльних досліджень. Пошуки другого методологічного орієнтуру пов'язані з актуалізацією міждисциплінарних можливостей теорії та культури як синтезу таких їх царин: соціолінгвістика, соціологія культури, філософія культури, антропологія культури, які забезпечують більш всебічну інтерпретацію дидактичних концепцій в історичному, практичному та культурному (цивілізаційному) контекстах, щоб в результаті цієї інтерпретації вийти за її межі, пропонує, з однієї сторони, програму критичних дослідницьких дій, а з другої – перспективу освітніх дій учасників процесу навчання. Переконання в тім, що люди бачать світ по-різному – крізь призму своєї рідної мови – лежить в основі теорії "лінгвістичної відносності" Е. Сепіра і Б. Уорфа [4; 14]. Вони прагнули довести, що розходження між культурами обумовлені розходженнями в мовах. І хоча ця теорія й дотепер вважається недоведеною, окремі аспекти її вивчення вплинули на інтерес до аналізу впливу соціокультурних особливостей особистості на проблему трансформації не тільки суспільства в цілому, але й багатьох його структур, у тому числі й мовного середовища як одного із суб'єктів соціокультурного процесу. Причому більшість дослідників приділяли увагу комунікаційним проблемам соціокультурних змін. Так, той же Е. Сепір розглядав вплив комунікативних процесів на життя особистості і суспільства. У статті "Комунікація" в "Енциклопедії соціальних наук" він відзначає, що "для формування суспільства, його об'єднань і підрозділів, а також для забезпечення взаєморозуміння між його членами необхідні якісь процеси комунікації" [14, с. 210]. Основним видом комунікації, "комунікативної поведінки" Е. Сепір справедливо називає мову, аналізуючи її вплив на життя суспільства. При цьому виділяється аналіз мовної комунікації як соціально визначеної. Він

розкриває процедуру теоретичної реконструкції педагогічних теорій, яка складається з двох рівнів аналізу: на першому – здійснюється тлумачення змісту даної системи, тверджень, концепцій, передбачається з'ясування семантичного, внутрішнього схоплення змісту у сфері суб'єктивних уявлень даної дійсності. Даний аналіз окреслюється як спосіб історичної інтерпретації. Другий рівень містить пізнавальні дії (операції), метою яких є ознайомлення з причинами і функціями суспільно-історичної системи тверджень, концепцій з відповідями на питання: який тип суспільно-історичних явищ і яким чином вплинув на ту чи в іншу гуманістичну, філософську орієнтацію в своєрідному звербалізованому образі.

Сучасні вчені, звертаючись до означеної проблеми, прагнуть досліджувати взаємний детермінізм соціальних, культурних і мовних факторів у суспільстві, аналізуючи ті чи інші кореляції між соціокультурними і мовними структурами на широкому географічному й історичному просторі [1; 2; 4; 7; 19; 20]. На жаль, українські вчені здебільш обходять це питання, віддаючи перевагу розглядові впливу та взаємодії соціальних і культурних підстав на трансформацію суспільства [5; 11; 17]. Лише В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький приділили увагу дослідженню спільного впливу соціокультурних і мовних особливостей на зміни українського суспільства [8]. Однак вони не обговорюють мовну особистість і мовне середовище як поняття.

Сучасні дидакти показують важливість визначення суб'єкта як учасника суспільної практики і культури для методології дослідження [1; 2; 4; 7; 9; 12]. У зв'язку з цим акцентовано ключову категорію в концептуальному інструментарії дослідження - "участь в культурі", яка поєднує в собі опис культури, суспільної практики з наступним логічним описом участі особистості в культурі. Поняття відображає реальне посилення ролі суб'єкта в процесі пізнання, а, отже, порушує низку дидактичних питань, зокрема: 1) як особистість вчиться бути учасником культури і суспільної практики; 2) від чого залежить ступінь і рівень такої участі. З'ясовано особливості використання положень методологічного структуралізму щодо вивчення гуманістичних структур, під якими розуміється кожна раціональна чинність чи її наслідок. Сене такої чинності вимірюється ступенем реалізації суб'єктом визначеного наміру, при цьому сене є відповідником функції.

Мовне спілкування формує певні мовні спільноти, пов'язані між собою особливою комунікацією, в яких мова може виконувати різні функції. Мовний потенціал суспільства формує особистість, а тому їх можна розглядати як дві системи, що живуть і функціонують у відповідності з потребами і законами суспільства.

Проаналізовано методологічну евристичність положення про раціональність участі особистості в культурі, яке стверджує, що зразок культурної особи створюється певним укладом культури та нормативних думок (відповідно і успішно сформульованих цілей навчання), а також директив, що окреслюють способи досягнення визначених цілей. Таким зразком є шанування даною особою думок, які висловлює суспільство. Освіта, в цьому випадку, ефективно відповідає на потребу суспільства - сформувати таку особистість, яка б відповідала даному етапу культурного (цивілізаційного) розвитку суспільства. Одним з підходів до визначення зразків культурної особи є концепція інформаційного суспільства, яка історію людства подає як зміну трьох цивілізацій - аграрної, індустріальної та інформаційної. Реально і постійно відбувається процес інтеграції, адаптація особистості і мови залежно від соціально-лінгвістичної ситуації і типу мови, про яку йдеться. Тому є підстави в науковому аналізі розглянути цю взаємодію (і навіть єдність) шляхом акцентуації мовного в особистості, а саму особистість розглядати як мовну особистість з можливими її варіаціями "етно-мовної особистості", "культурно-мовної особистості" тощо.

Мовна особистість – це система, яка виникає в суспільстві і розвивається, ґрунтуючись на здатності вираження і закріплення соціальних відносин і взаємодій. Вона – умова і продукт культури. За допомогою соціальної особистості регулюються соціальні відносини, зберігається історична і культурна пам'ять народів. Діяльність мовної особистості повинна задовольняти таким соціальним регуляторам, як принцип співпраці, інформативна адекватність ситуації, інтеграція та адаптація до ціннісно-нормативної системи суспільства, відповідність варіативності суспільних відносин. Шляхом експлікації і реінтерпретації педагогічних концепцій (ХУІ-ХХст.) таких мислителів, як Я.А. Коменський, Й. Песталоцці, Й. Герbart, Дж. Дьюї, В. Ожонь встановлено чітке розмежування епістемологічних позицій дослідників з одночасним зазначенням їх приналежності до позитивістської моделі розвитку науки, про що свідчило визнання ними провідних її цінностей: відповідність обстеження, правильність наукових понять в термінах обстеження, індуктивні узагальнення як одиничні значення, термінологічна відповідність. Пропоноване ними для введення в науковий обіг поняття "мовна особистість" передбачає розгляд її мовної складової як системно-культурного "ферменту" та механізму її розвитку і як особистісно-формуючого ансамблю, того, як характер освоєння мовної культури впливає на особистісні та соціальні якості людини.

Мовна особистість – це, власне, особистість, охарактеризована з боку впливу засвоєної нею мовної культури на її особистісні якості та соціально-культурну ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин. Цій особистості, за її функціональною природою, мають бути притаманні якості-характеристики, здатні позитивно впливати на процес соціально-культурної трансформації.

Таким чином, становлення нової освітньої парадигми пов'язано передусім з культурологічним поворотом в суспільстві і в освіті. В умовах соціокультурної трансформації суспільства необхідно приділяти особливу увагу специфіці тезаурусу і мовної практики студентів, майбутніх педагогів, з врахуванням флуктуації мовного середовища, його інтегруючих та дезінтегруючих тенденцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Р. Социолінгвістика: Цели, методы и проблемы / Р. Белл. – М., 1980. – С. 11-121.
2. Боринштейн Е.Р., Кавалеров А.А. Личность: ее языковые ценностные ориентации / Е.Р. Боринштейн, А. А. Кавалеров. – Одесса, 2001. – С. 7-115.
3. Гаспаров В. М. Система языковых ареалов и ее значение для типологии культуры / Гаспаров В. М. // Ученые зап. Тарту ун-та. – Вып. 463. – Тр. по знаковым системам. – Вып. 10 // Семиотика культуры. – С. 11-21.
4. Головаха С.І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / С.І. Головаха. – К., 1997. – С. 13-111.
5. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества (1830 – 1835) / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 15-142.
6. Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства // зб. наук. праць. – Х., 2002. – С. 3-122.
7. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М., 1976. – С. 11-155.
8. Боринштейн Е. Соціокультурні особливості мовної особистості / Боринштейн Е. // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7) – С.63-72

Подано до редакції 05.02.10

РЕЗЮМЕ

Актуальність дослідження зумовлена значущістю соціокультурного аспекту навчання іншомовній мові для розвитку й формування особистості студентів педагогічних ВНЗ, для їх підготовки до професійного спілкування на міжкультурному рівні й усе ще недостатньою розробкою теоретичних основ даної проблеми відповідно до умов початкової школи.

Ключові слова: соціокультурний компонент змісту навчання іноземній мові, іншомовна комунікативна компетенція, міжкультурна комунікація, загальноєвропейський освітній простір.

В.М. Махнюк

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

РЕЗЮМЕ

Актуальность исследования обусловлена значимостью социокультурного аспекта обучения иностранному языку для развития и формирования личности студентов педагогических вузов, для их подготовки к профессиональному общению на межкультурном уровне и все еще недостаточной разработкой теоретических основ данной проблемы применительно к условиям начальной школы.

Ключевые слова: социокультурный компонент содержания обучения иностранному языку, иноязычная коммуникативная компетенция, межкультурная коммуникация, общеевропейское образовательное пространство.

V.M. Makhnyov

SOCIOCULTURAL ASPECT OF TRAINING FUTURE TEACHER

SUMMARY

Actuality of the research is stipulated by meaningfulness of sociocultural aspect of teaching a foreign language for developing and forming personality of students of pedagogical universities, for their training for professional communication on intercultural level. It is also stipulated by still insufficient elaboration of theoretical bases of the issue in reference with primary school.

Keywords: sociocultural aspect of the contents of teaching a foreign language, foreign communicative competence, intercultural communication, general European educational environment.